

ભાલચંદ્ર નેમાડે કૃત 'કોશેટો' નવલકથાની નૂતન રચનારીતિ

પટેલ કવિષા કરશનભાઈ

(M.A, B.Ed, M.Phil & Ph.D Pursuing) Research Scholar, Veer Narmad South Gujarat University,
Surat Email Id :kavishapatel27@gmail.com

સારાંશ :

મરાઠી સાહિત્યની યુગપ્રવર્તક, સૌથી પહેલી આધુનિક નવલકથાની ગણનામાં આવેલી 'કોસલા'ના ('કોશેટો'- ગુજરાતી અનુવાદ:ઉષા શેઠ)સર્જક ભાલચંદ્ર નેમાડેની એ સર્જક કૃતિ ૧૯૬૩માં પ્રગટ થઇ, તે જ વર્ષે ગુજરાતી સાહિત્યની પણ સૌથી પહેલી આધુનિક નવલકથા 'આકાર'(ચંદ્રકાન્ત બક્ષી) પ્રકાશિત થયેલી. એ બેઉ આધુનિક નવલકથાના એન્ટો-હીરો, વિશ્વ વિખ્યાત સાહિત્યકાર આલ્બેર કામૂની-"આઉટસાઈડર" નવલકથા વિ.નાયક, મસૌલ્ટના ગોત્રના હોવાની પ્રતીતિ થાય .
ચાવીરૂપ શબ્દો: કોશેટો, યુગપ્રવર્તક, રચનારીતિ અને કોલેજ લાઈફ

પ્રસ્તાવના :

નેમાડેએ 'કોશેટો' સર્જીને મરાઠી નવલકથાને એક અપૂર્વ વળાંક આપ્યો, પૂર્વેના નવલકથા સ્વરૂપની બધી વિભાવનાઓ, કથાવસ્તુ, રચનારીતિ, ચરિત્રચિત્રણ, જીવન દર્શન, વસ્તુવિન્યાસ આદિ નવલકથાના વિવિધ ઘટકો અંગેની રૂઢ બંધિયાર માન્યતાઓ, વલણો, વળગણો વગેરેને ઉશ્કેટી દઈને પરંપરા સાથે વિચ્છેદ સાધ્યો. 'કોસલા' મરાઠી સાહિત્યની સૌ પ્રથમ એક યુગપ્રવર્તક ઘટના -આધુનિક નવલકથા તરીકે માન સ્થાન પામી ચૂકી છે. 'યુગપ્રવર્તક ઘટના' સંજ્ઞા પામતાં પહેલાં કોઈ પણ સર્જક કૃતિ વિવેચકોની આકરી પૂજા - પરીક્ષા - વિવેચનાનો લાભ પામી ચૂકી હોય. મરાઠી સાહિત્યના વિવેચકોએ વિવિધ રીતે પૂજા -પરીક્ષા -નિરીક્ષા કરીને એની ઓછી અગ્નિપરીક્ષા નથી કરી.

કોશેટો' નવલકથાની નૂતન રચનારીતિ:

'કોશેટો'માં રચનારીતિની વિશેષતા પણ સવિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. ઉપર જોયું તેમ 'એકલો', (પન્નાલાલ પટેલ) 'ન હન્યતે' (મૈતેયી દેવી) 'શ્રીકાન્ત' (શરદબાબુ), જેવી આત્મચરિત્રાત્મક

રીતિએ સર્જાયેલી નવલકથાનું 'કોશેટો'માં સ્મરણ થાય. નવલકથા કલ્પનોત્થ લલિત સાહિત્ય, આત્મકથામાં સર્જક કલ્પનાને તો રજમાત્ર લાગ ન મળે, ને નવલકથા જેવી લાલિત્યની પણ એની પાસે ઝાઝી આશા ન રખાય. કહેવાય છે કે કોઈ પણ કથાકારની સૌ પ્રથમ નવલકથા એના લેખકની અત્મકથા જ હોય છે, પરંતુ આત્મચરિત્રાત્મક, નિવેદન રીતિએ સર્જાયેલી 'કોશેટો'માં ભાલચંદ્ર નેમાડેની 'આત્મકથા' ક્યાં છે, ને ક્યાં એમણે સર્જક - કલ્પનાનો પ્રયોગ કર્યો છે, તે શોધનારને કદાચ જડેય ખરું. દા.ત. નેમાડેને સાંગવી જેવા ગ્રામ્યજીવનનો કે પૂના, મુંબઈ જેવા શહેરીજીવનનો અનુભવ અવશ્ય હશે. એમાં ભાગ્યે જ શંકા રખાય. નવલકથા સાંગવીથી પૂના, પૂનાથી મુંબઈ, મુંબઈથી પૂના, ને પૂનાથી પાછા કાયમ માટે સાંગવી -એમ સ્થળ -ચક્ર પૂરું કરે છે. ૧૯૬૩માં પ્રગટ થયેલી આ આધુનિક નવલકથાનો પ્રતિનાયક પાંડુરંગ સાંગવીકર આઝાદી પછીની નૂતન પેઢીનો પ્રતિનિધિ છે. એના જીવનમાં પહેલાં ૨૫ વર્ષની જિંદગીનો, બાળપણ, કીશોરરાવસ્થા, યુવાવસ્થાનો અહીં

નિવેદનાત્મક, આત્મચરિત્રાત્મક રીતિએ ચિતાર અપાયો છે.યુવા પેઢીના પ્રતિનિધિ પાંડુનો કૌટુંબિક સંઘર્ષ ,શાળા - કોલેજનું શિક્ષણ,પોતાના મૂળને શોધવાની મથામણ અને પરંપરા ,જૂની પેઢી ,બાપ સંસ્કૃતિ સામે ઉગ્ર વિદ્રોહ ભાવ સેવતો એ છેલ્લે એ જ સંસ્કૃતિને શરણે જાય છે.પાંડુ અ-નાયક છે.આઉટસાઈડર છે પણ ભારતીય સંસ્કૃતિને ખોળે ઉછરેલો શિક્ષિત થયેલો દુનિયા બહારનો માણસ છે.કામૂના 'આઉટસાઈડર'ના પ્રતિનાયક,મસૌલના ગોત્રનો એ છેક નથી.ચંદ્રકાન્ત બક્ષીનો એક વિ-નાયક તો પોતાના બાપની રખાતને સુધ્યાં ભોગવે છે.બક્ષીજીના પાત્રો માટે વેશ્યા સાથેનો સમાગમ સહજ છે.અહીં પાંડુરંગ સાંગવીકરના કોલેજના કેટલાક મિત્રો વેશ્યાગામી છે.કેટલાક વળી શાળાની ગભરુ છોકરીઓને ફસાવે છે.કેટલાક તો ચખ્ખુની અણીએ છોકરીને સિનેમામાં લઈ જાય છે.પાંડુરંગ પર પણ કેટલીક છોકરીઓ રીઝે છે.સામે ચાલીને એને સમાગમ માટેના સંકેત આપે છે.રમી તો એની બેસ્ટ ગર્લફ્રેન્ડ બની રહે છે.પાંડુ કયાંય કોઈ પણ છોકરીની મર્યાદાનો લોપ કરતો નથી.કોઈનીય નિર્બળતાનો ગેરલાભ ઉઠાવતો નથી.પાંડુની નૈતિકતા પર ભારતીય સંસ્કૃતિની મુદ્રા ઊપસી આવી છે. પાંડુની કોલેજ-લાઈફના અનુભવોના નિરૂપણમાં નેમાડેની કોલેજ લાઈફના અનુભવો વત્તે ઓછે સંક્રાન્ત ન થાય તો જ આશ્ચર્ય. નેમાડે મરાઠા વિશ્વ વિદ્યાલય તથા ગોવા વિશ્વ વિદ્યાલયમાં અંગ્રેજીના પ્રાધ્યાપક તરીકે સેવા આપી રહ્યા હતા અને પ્રસિધ્ધ કવિ નેમાડેના અંગત વ્યક્તિત્વ-અસ્તિત્વ અસ્મિતાના કેટલાક રંગ 'કોસલા'ની સૃષ્ટિમાં ભળ્યા હશે,એમાં શંકા

નથી.પરંતુ એ મુદ્દો અહીં અપ્રસ્તુત છે.પ્રસ્તુત તો એ જ છે કે 'કોલેજો' આત્મચરિત્રાત્મક નિવેદનાત્મક રીતિએ રચાયેલી છે.અલબત્ત ચોથા વિભાગમાં ,જુલાઈથી પહેલીથી એપ્રિલની બાવીસમી સુધીની ડાયરીની રીતિનો લેખકે ઉપયોગ કરીને પાંડુરંગની બાહ્ય -ભીતરની સક્રિયતાના ભાવ, પ્રતિભાવ ,આઘાત પ્રત્યાઘાતના અણસાર આપ્યા છે.આમ, 'કોલેજો'માં મુખ્યત્વે આત્મચરિત્રાત્મક, નિવેદનાત્મકરીતિઓનો અને ગૌણ સ્થાને ડાયરીની રીતિનો પ્રયોગ થયો છે.

છ વિભાગમાં વહેચાયેલા 'કોલેજો'માંના પાંડુરંગના સુદીર્ઘ નિવેદને અને એના ચરિત્ર ચિત્રણે ભાવકો અને સાહિત્યકારોને આઘાત પહોંચાડ્યો છે. હયમચાવ્યા છે.ચંદ્રકાન્ત બાંદીવડેકરે નોંધ લીધી તેમ " આ નિવેદનમાં જે ઘટનાઓ છે તે કોઈ પણ સામાન્ય યુવકના જીવનમાં અને એવી રોજિંદી તથા સામાન્ય સ્વરૂપની છે.કોઈ પણ વિદ્યાર્થીની આજુબાજુ બનનારા બનાવો તથા આવનારા જતા રહેનારા માણસો,કોઈ પણ ગામડાના માણસના જીવનમાંના પ્રસંગો તથા આસપાસ જીવનારા માણસો : નેમાડે માત્ર આ સર્વ 'સામાન્ય' ને કળાના સ્તર પર લઈ જઈને અ-સામાન્ય બનાવે છે,આ નિવેદનની વિશેષતા એ છે કે આ આત્મશોધ હોય તો પણ કહેવાની ઈચ્છા અને અન્યની ઉપસ્થિતિને અહીં ધારી લેવામાં આવ્યા છે.એટલે કે પાંડુરંગ સાંગવીકર માણસોથી કંટાળેલો નથી. ડાયરીનો થોડો આડકતરો ઉપયોગ અવગણીએ તો વાચકોની ઉપસ્થિતિ હંમેશા માની લેવામાં આવી છે. આને લીધે લેખિત સંસ્કૃતિ તથા અલેખિત સંસ્કૃતિ વચ્ચેના અંતરનો લોપ થઈને નિવેદનને

લોકસાહિત્યનું સ્વરૂપ મળ્યું છે. નાના માણસોની આ વાતોમાંથી વ્યક્ત થનારી જીવનદ્રષ્ટિ આગવી છે, કે નેમાડેની કલમનો જાદુ છે.”

કલમથી લખાયેલી વાર્તા અને મૌખિક કહેવાયેલી કથ્ય વાર્તાના સ્વરૂપમાં ભેદ હોય છે. ડાયરાના શ્રોતાઓ સમક્ષ લોકકથા કહેવાતી. એવી મુખે કહેવાતી વાર્તારીતિ, વાર્તાલાપ શૈલીની, નિવેદનરીતિની હોય એ સ્વાભાવિક છે. ‘કોશેટો’ની રચનાનીતિની વિશેષતા, વિલક્ષણતા જ એ છે કે, મૌખિક કહેવાતી લોકવાર્તાની ઢબની રચનાનીતિ તથા લેખિત વાર્તાની રચનારીતિનું કોઠાસૂઝથી મિશ્રણ કરીને એ બેઉ રીતિના ભેદનો લોપ કરીને, સર્જકે વિશિષ્ટ ભાષાકાર્મથી આ આધુનિક વાર્તા સર્જી છે.

સાહિત્યિક ભાષાનો રથ, વ્યવહારની ભાષાથી કંઈક ઊંચે, યુધિષ્ઠિરના રથની જેમ અધ્ધર ચાલતો હોય. ‘કોશેટો’ નો નાયક અને તેના મિત્રો નગરવાસી અને બૌદ્ધિક છે. યર્યા – વિવાદ કરવાના વ્યસની અને શિક્ષિત છે. સાહિત્ય, સમાજ, ધર્મ, ઈશ્વર ઇત્યાદિ વિશે બૌદ્ધિક યર્યા વિવાદ કરી શકે એટલા બુદ્ધિશાળી છે. એમની ભાષામાં નગરવાસીની ભાષાનું અભિજાત્યપણું હોય પણ આ નવલકથામાં લેખકે અસાહિત્યિક લાગે એટલી હદે વ્યવહારની ભાષા પ્રયોજી છે. છતાં એ ભાષાની વિલક્ષણતાની વિદ્વાનોને નોંધ લેવી પડી છે. ભાષાગત આ વિશિષ્ટ અભિગમની ખૂબીઓ એ છે કે લોકવ્યવહારની ભાષાના વાસ્તવને નજર અંદાજ કર્યા વિના પણ સર્જનાત્મક કૃતિ કેવી રીતે સર્જી શકાય તેનો ઉત્તમ નમૂનો નેમાડેની ‘કોશેટો’ નવલકથા બની રહે છે

ઉપસંહાર:

‘કોશેટો’ પ્રગટ થઈ તે પૂર્વે પણ ગ્રામ્ય તથા શહેરી ભાષાના સમન્વયનો અભિગમના પેડસે ગો ની દાંડેકર ર.વા. દિધે, જેવા નવલકથાકારો કૃતિઓમાં જોવા મળ્યો હતો. ‘કોશેટો’ ની વિલક્ષણ રચના રીતિની સાથે સાથે એની સૌથી મોટી વિશેષતા છે, એમનું વિશિષ્ટ ભાષાકર્મ.

સંદર્ભગ્રંથ :-

1. ‘કોસલા’ : લે. ભાલચંદ્ર નેમાડે, ગુજરાતી અનુવાદ ઉષા શેઠ, પ્રકાશન - નેશનલ બૂક ટ્રસ્ટ, ન્યુ દિલ્લી.
2. ‘નવલકથા: યર્યા અને ચિકિત્સા’, લે. બિપિન આશર, પ્રકાશન - સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ.
3. ભારતીય નવલકથા ભાગ-૧, લેખક – રમણલાલ જોશી, પ્રકાશક-જે.બી. સેંડિલ અધ્યક્ષ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.